

„RADIKALI“ ABEJONĖ DESCARTES’O FILOSOFIJOJE

Tomas Saulius

Lietuvos sporto universiteto
Sveikatos, fizinio ir socialinio ugdymo katedra
Sporto g. 6, LT-44221 Kaunas
El. paštas: tomas.saulius@lsu.lt

Santrauka. *Descartes’o kūriniai paprastai laikomi takoskyra tarp scholastinės ir Naujųjų laikų filosofijos. Vyrauja nuostata, kad šiuose kūriniuose pristatytas ir praktikuojamas radikalios abejonės metodas atveria naujus minties horizontus – leidžia pasiekti neabejotiną tikrumą, laikantis „pirmojo asmens perspektyvos“ ir nesiremiant iš principo nepatikrinamomis prielaidomis apie suvokiančio subjekto santykį su suvokimo objektais. Straipsnyje mėginama parodyti, kad toks požiūris į kartezinę filosofiją yra gana paviršutiniškas. Įdėmesniam žvilgsniui atsiskleidžia tiek „eksplicitinės“, tiek „implicitinės“ Descartes’o presupozicijos, kurios, praktikuojant radikalią abejonę, lieka jo nekvestionuotos ir, maža to, ilgainiui įtvirtinamos kaip fundamentalūs pasaulėžiūriniai principai ar racionalios mąstysenos normos.*

Pagrindiniai žodžiai: *Descartes’as, epistemologija, metodas, radikali abejonė, skepticizmas*

Šiandien, kaip ir XVII amžiuje, René Descartes’o *Samprotavimas apie metodą* ar *Metafiziniai apmąstymai* tebėra tikro, autentiško filosofavimo pavyzdžiai ar pamokos, nors tokiu būdu pasiekti rezultatai vertinami nevienareikšmiškai. Antai Bertrandas Russellas rašo: „Man regis, pagrįsto filosofavimo procesas [*the process of sound philosophizing*] yra ėjimas nuo tų dalykų, kurie yra akivaizdūs, migloti, dviprasmiški ir kuriais jaučiamės esą užtikrinti, prie kažko, kas yra tikslu, aišku, apibrėžta, ką refleksijos ir analizės dėka atrandame miglotame dalyke, nuo kurio pradėjome“ (Russell 2010: 4). Kitais žodžiais tariant, iš esmės „Descartes’o taikytas metodas yra tinkamas“ (ten pat: 6). Tikro filosofo dorybė, kurią, žinoma, įkūnija ir Descartes’as, – abejoti tuo, kas kasdieniam sveikam protui atrodo pernelyg paprasta, triviale, todėl neabejotina. Tačiau specifi-

nė filosofinė abejonė ne tik savo objektais skiriasi nuo mus bene kasdien lydinčių dvejonių. Ji dažnai apibūdinama kaip metodiška. Čia veikiausiai turima omenyje tai, kad vienų teiginių kvestionavimas logiškai veda prie kitų teiginių kvestionavimo, be to, kad šis nuoseklus nepatikimų dalykų atmetimas esti ne savitikslis, bet angažuotas tam tikram išoriniam galutiniam tikslui – t. y. pozityvaus ir patikimo pažinimo įgijimui (plg. Copleston 1994: 85). Filosofinė abejonė taip pat laikoma *radikal*ia. Pavyzdžiui, Karlas Jaspersas pažymi: „Kaip metodas, abejojimas yra kiekvieno pažinimo kritinio patikrinimo šaltinis, todėl be radikalaus abejojimo [*radikalen Zweifel*] negali būti sąžiningo filosofavimo“ (Jaspers 1998: 20). Tačiau kas turima omenyje užsimenant apie abejonės radikalumą? Jeigu „radikali“ reiškia „jokių prielaidų nepripažįstanti

nekvestionuojamais postulatais“, tuomet Descartes’o abejonė nėra radikali šia konkrečia prasme – bent jau pagrindiniuose, brandžiausiuose jo veikaluose. Straipsnyje ginsime tezę, kad Descartes’o abejonė skleidžiasi tam tikrose gana ankštose ribose, kurias nubrėžia jo išankstinės teorinės presupozicijos (pavyzdžiui, absoliutaus pažinimo idėja, viduramžiška Dievo kaip episteminio garanto koncepcija ir t. t.). Abejojantysis *Cogito* yra priklausomas nuo ankstesniosios scholastinės tradicijos, iš kurios paveldi konceptualinį aparatą, vienos ar kitos problemos sprendimo alternatyvų lauką ir tariamai universalias racionalios mąstysenos normas.

Straipsnio tikslas – gilesnis kartezinio „grynojo tyrimo projekto“ (*the Project of Pure Enquiry*, vartojant Bernardo Williamso terminą) esmės ir reikšmės supratimas. Siekdami šio tikslo, kėlėme tris uždavinius: pirma, atskleisti, kokia metodo samprata savo brandžiausiuose veikaluose vadovaujasi Descartes’as; antra, palyginti antikinį ir kartezinį skepticizmą, išryškinant pastarojo specifiką; trečia, parodyti, kad beprielaidiškumo reikalavimas Descartes’o lieka neįgyvendintas – t. y. lieka tik reikalavimas, kurį vargu ar iš principo įmanu realizuoti. Žinoma, „grynojo tyrimo projektas“ yra viena reikšmingiausių iniciatyvų Vakarų mąstymo tradicijoje. Aiškindamiesi jos motyvaciją, mėgindami atpažinti jo užmojus ir rezultatus, ne tik priartėjame prie moderniosios filosofijos ištakų, bet ir geriau suvokiame pačios „išminties meilės“, kaip unikalaus fenomeno, prigimtį.

1. Metodo problema

Matydamas aiškiai atskirų mokslų pažangą ir patsai prie jos ženkliai prisidėdamas, Descartes’as nuogaustauja, kad ilgus šim-

tmečius filosofija trypčioja vietoje. Jis negaili kritikos scholastikai, kuri, anot jo, „suteikia būdą apie visus dalykus kalbėti patikimai ir priversti mažiau išmanančius tavimi gerėtis“ (SAM: 104). Ankstyvajame ir fragmentiškame traktate *Proto vadovavimo taisyklės*, kaip ir vėlesniuose veikaluose, Descartes’ą masina universalaus mokslo (*mathesis universalis*) idėja (žr. Cottingham 1999: 100–101). Esą tik neišmanėliai laikosi nuomonės, kad visi mokslai yra skirtingi dėl jų nagrinėjamų objektų skirtingumo: žmogaus protui ar „žmogiškajai išminčiai“ toks skirtingumas ne reikšmingesnis nei saulei jos apšviečiamų daiktų įvairovė (PVT: 23). Patsai Descartes’as manėsi prie universalios sistemos kūrimo prisidedęs ne tiek pažinimo ribų praplėtimu, kiek naujo metodo atradimu. Todėl savo pirmtakus jis kiek pašaipiai įvardija kaip „tuos, kurie filosofavo nemetodiškai [netvarkingai]“ (*iis, qui non ordine philosophanti sunt*) (FP: 233). Tačiau kas yra tasai kartezinis metodas ir kokios jo taikymo galimybės?

Dar *Proto vadovavimo taisyklėse* pažymima, kad „ieškant tiesos, yra būtinas metodas“ (PVT: 30). Descartes’ui rūpi būtent efektyvus *atradimo metodas* (*invenienda methodus*) (PVT: 44, 53–54; taip pat žr. SAM: 111). Pati metodo (*methodus*) sąvoka apibrėžiama taip: „O metodu aš laikau tikslias ir paprastas taisykles, kurios, naudojantis jomis griežtai, visada apsaugo nuo klaidingo palaikymo teisingu ir, tausodamos protą, tolydžiai ir pastoviai gausindamos žinias, padeda protui teisingai pažinti viską, kas tik įmanoma“ (ten pat: 31). Vis dėlto Descartes’o pateikiamos taisyklės (o jų net dvidešimt viena) nėra nei labai tikslios, nei paprastos. Dauguma jų pateikiamos su platesniais ar siauresniais paaiškinimais, tačiau pastarieji – migloti, nenuoseklūs ir

prieštarinti, tad vargu ar galima konstatuoti esant jau išsikristalizavusią, praktiškai pritaikomą ir juo labiau duodančią apčiuopiamų rezultatų teorizavimo techniką (plačiau žr. Saulius 2014). Descartes'as daugiausia susitelkia ties mąstymo tvarkos, žinių sistemos, ikipatirtinio (apriorinio) pažinimo, intuicijos bei dedukcijos kategorijomis, kurios liudija aiškų matematikos kaip savotiškos paradigmos prioritetą prieš kitus mokslus. Mąstyti racionaliai Descartes'ui tolygu mąstyti *more geometrico*. Jis užsimeina apie graikų matematikus Papą ir Diofontą, kurie esą „naudojo tam tikrą analizės būdą, nors perduoti jį savo palikuonims nenorėjo“ (PVT: 32, 34; taip pat žr. PVT: 27; plg. SAM: 112). Žinoma, „analizė“, kaip ir „sintezė“, – tai nuo seno vartojami matematikos techniniai terminai. Trumpai apsisistokime ties viena iliustracija. Tarkime, matematikas siekia įrodyti, kad jeigu duotojo stačiojo trikampio ABC statinių ilgiai yra a ir b , įžambinės ilgis – c , o jo plotas yra $c^2/4$, tuomet šis trikampis yra lygiašonis. Įrodinėjant *sintezės* būdu, iš sąlygos teiginio (antecedento) ir kitų žinomai teisingų teiginių (aksiomų, įrodytų teoremų) dedukuojamos tarpinės išvados ir mėginama per šias grandis logiškai nuosekliai pasiekti galutinę išvadą „Duotasis trikampis yra lygiašonis“ (Solow 2013: 12–14). Įrodinėjant *analizės* būdu, pradedama nuo konsekvento „Duotasis trikampis yra lygiašonis“ ir keliamas abstraktus klausimas, kaipgi apskritai įmanoma įrodyti, jog vienas ar kitas trikampis (nebūtinai duotasis XYZ) yra lygiašonis. Šiuo atveju orientuojamasi į relevančias sąvokas („trikampis“, „lygiašonis“) ir sykiu tam tikras pačias bendriausias, bazines geometrijos žinias (ten pat: 11–12). Veikiausiai panašią analizės techniką Descartes'as siūlo taikyti ne tik matematinių, bet ir bet kokių

kitų teorinių problemų sprendimui (Gaukroger 2002: 125–126; Smith 2015: 39). Tačiau vargu ar tai liudija jį esant iš esmės *naujo* metodo atradėją.

Atidedant į šalį *Proto vadovavimo taisykles*, išskirtinas tam tikras kūrinio leitmotyvas, kuris pratęsiamas ir improvizuojamas vėlesniuose veikaluose. Anot Descartes'o, viskas yra pažįstama arba staigios pagavos (intuicijos), arba loginio išvedimo (dedukcijos) būdu. Pastarais būdas mažiau patikimas bent jau todėl, kad čia tenka pasikliauti ne itin tvaria atmintimi (Cottingham 1999: 119–120). Bet kuriame teoriniame svarstyme, siekiant išprotauti teisingą išvadą, būtina pradėti nuo akivaizdžiai teisingų, t. y. intuityviai suvokiamų, premisų. Savo ruožtu, „vulgariosios filosofijos“ (ar veikiau „populiariosios filosofijos“, *vulgaris philosophia*) atstovai, „iš pradžių nesitenkiną aiškių ir tikrų dalykų pažinimu, išdrįsta paskelbti neaiškius ir nesuprantamus, tik tikėtinų prielaidų dėka gaunamus sprendimus, ilgainiui patys tuo tvirtai patiki ir, be jokio skirtumo painiodami juos su teisingais ir akivaizdžiais dalykais, galų gale nebegali padaryti jokios nuo šių prielaidų nepriklausomos ir tikros išvados“ (PVT: 28; plg. SAM: 108). Taigi šiuo atveju pažinimo galimybės klausimas sutraukiamas į samprotavimo prielaidų klausimą. Problema yra ne tai, kad be išimties visos mokslams reikšmingos prielaidos esti klaidingos, bet veikiau tai, jog mes jau nebebajėgūs atskirti teisingų prielaidų nuo klaidingų. Tam esą ir reikalingos Descartes'o *Taisyklės*.

Vėlyvesnis *Samprotavimas apie metodą*, kaip jau liudija pats kūrinio pavadinimas, turėtų sukonkretinti, ką gi, anot Descartes'o, reiškia „filosofuoti metodiškai“. Čia vėlgi akcentuojama reikšmė taisyklių, nurodančių, kaip tinkamai panaudoti pri-

gimtinį protą (*intellectus*) ar prigimtine sveiką nuovoką (*bon sens*), ir, laimei, tų taisyklių skaičius sumažinamas iki keturių. Pirmoji yra tokia: „niekuomet nepriimti jokio dalyko kaip tikro, kol akivaizdžiai nesužinosiu, kad jis tikrai toks yra, kitaip sakant, rūpestingai vengti skubotumo bei išankstinio nusistatymo, o į savo sprendimus jungti tik tai, kas mano protui yra taip aišku ir ryšku, jog nekelia jokios abejonės“ (SAM: 112). Kiek vėliau metafizinių svarstymų kontekste akcentuojama labai panaši „universali taisyklė“ (*regula generalis*), teigianti, kad „visi dalykai, kuriuos mes suvokiame aiškiai ir tiksliai, yra tikri“ (SAM: 121; taip pat žr. SAM: 126; MA: 179–180; FP: 245). Būtų klaidinga manyti, kad Descartes’ui aktualūs tik psichologiniai pažintinio proceso aspektai, kad tiesos kategorija jo traktuojama išimtinai iš subjektyvizmo pozicijų. Descartes’o plėtojama epistemologija, kaip ir klasikinės pažinimo teorijos, ieško priegū prie *objektyvios* tikrovės, mėgina nustatyti, koks sąmonės turinys adekvačiai reprezentuoja išorinį pasaulį. *Taisyklėse* jis įveda svarbią „tikėtinų žinių“ ir „to, kas visiškai tikra ir nekelia jokios abejonės“ perskyrą (PVT: 25). Viename 1640 metais rašytame laiške Descartes’as priešstato įsitikinimą (*persuasio*), kuriuo iš principo galima suabejoti (galima atrasti tam tikrą racionalų pagrindą abejonei), ir pažinimą (*scientia*), t. y. „įsitikinimą, kuris grindžiamas tokiais stipriais argumentais, kad negali būti pakirsta jokių stipresniu argumentu“ (Kor: 147). Tikrasis pažinimas yra tai, kas absoliučiai neabejotina – tiek laipsnio, tiek trukmės požiūriu. Galima sakyti, kad suvokimo aiškumas ir ryškumas, kaip momentinės ypatybės, – tai tik minimalūs tokio pažinimo reikalavimai (Newman 2010).

Trumpai apie kitas *Samprotavimo* taisykles. Antroji rekomenduoja „kiekvieną

sunkiai analizuojamą dalyką skaidyti į tiek dalių, kiek įmanoma ir būtina jam įveikti“ (SAM: 112). Veikiausiai čia turima omenyje conceptualinė analizė, apie kurią kiek plačiau kalbėta *Taisyklėse*. Antai nagrinėjant, kodėl kai kurie (ar visi) *A* yra *B*, žinoma, pirmiausia pravartu nustatyti, ką reiškia „būti *A*“ ir ką reiškia „būti *B*“. Trečioji akcentuoja būtinybę užtikrinti „mąstymo tvarką“, „pradedant nuo pačių paprasčiausių ir lengviausiai suprantamų dalykų ir palaipsniui pereinant prie sudėtingiausių pažinimo“ (ten pat), tačiau nedetalizuoja, kaip paprastumo charakteristika susijusi su pirmojoje taisyklėje išskiriamomis aiškumo ir ryškumo charakteristikomis (gali būti, kad tai laikoma savaime suprantamu dalyku; plg. PVT: 62). Kita vertus, nežinia, ką šiuo atveju reiškia „palaipsniui pereinant“. Tegalime būti tikri, kad Descartes’as čia nekalba apie samprotavimą pagal aristotelinės silogistikos reikalavimus (žr. SAM: 111). Galiausia ketvirtoji taisyklė reikalauja maksimalaus atidumo loginio išvedimo procedūrose: reikia „visada daryti tokius nuoseklius išskaičiavimus ir tokias išsamias apžvalgas, kad būtų galima būti tikram, jog nieko nepraleista“ (ten pat: 112). Apibendrinant galima sakyti, kad *Samprotavimo* pristatomo metodo esmė – (i) suvesti (redukuoti) tai, kas sudėtinga ir nesuvokiama aiškiai ir ryškiai, į paprastas intuityvias tiesas; (ii) iš šių tiesų kaip pirmųjų principų išvesti (dedukuoti) visus kitus teiginius, gerai įsisąmoninant kiekvieno perėjimo nuo minties prie minties loginį būtinumą (Curley 1978: 24; Copleston 1994: 75–76). Kitados Leibnizas ironizavo, kad kartezinio metodo taisyklės „yra panašios į vieno chemiko pamokymą: paimk, ko reikia, daryk, ką reikia, ir gausi, ką nori“ (cituojama pagal Jolley 2005: 415). Kitaip tariant, jos

pernelyg abstrakčios, neinstruktyvios. Pats *clara ir distincta perceptio* reikalavimas, keliamas teorizavimo premisoms, tarpinėms ir galutinėms išvadoms, esti sunkiai išpildomas dėl tos pačios priežasties – Descartes’as nepateikia jokių konkrečių, nedviprasmiškų kriterijų (ten pat).

Tad koks yra Descartes’o metodinių veikalų (*Taisyklių* ir *Samprotavimo*) moralas? Epistemologine aksioma galime laikyti tai, kad negalime „tiesiog žinoti“ – vienokius ar kitokius dalykus laikome teisingais ir traktuojame kaip žinojimą tik tam turėdami pakankamą racionalų pagrindą. Pasakymas „Žinau, kad p “ suponuoja „Teiginys p yra teisingas“, o tai daugeliu atveju reiškia „Teiginys p logiškai seka iš teiginių q, r, s , ir šie teiginiai yra teisingi“. Žinoma, kad vienų teiginių grindimas kitais teiginiais negali tęstis *ad infinitum*. Turi egzistuoti kokie nors pradiniai principai x, y, z , kurie ir atrandami analizės būdu (vadovaujantis pirmąja ir antrąja *Samprotavimo* taisykle). Tačiau nagrinėdami, ką suponuoja viena ar kita mokslinė propozicija, nustatome *konkretaus* mokslo, *konkrečios* tyrimų srities, kuriai ta propozicija priklauso, principus (gamtamokslio pirminės prielaidos pateikiamos, pavyzdžiui, *Filosofijos pradų* antroje dalyje). Filosofijos tikslas esti kitoks – galima sakyti, gerokai kilnesnis. Ją Descartes’as laiko savotiška meta-teorija: mokslininkui tvirtinant „Teiginys p yra teisingas, nes validžiai dedukuojamas iš teiginių q, r, s , kurie yra teisingi“, filosofas kelia klausimą, kokių pagrindų bet kuris mokslinis teiginys, netgi pats banaliausias, laikytinas teisingu, kitaip tariant, kokie patys bendriausi, absoliučiai pirmi principai x, y, z grindžia teiginio teisingumo vertės nustatymą. Jų atradimas ir yra filosofijos prerogatyva (Williams 2005: 45–46). Tačiau

kokių būdu tie fundamentaliausi principai yra atrandami?

Descartes’o pastabos šiuo kardinaliu klausimu yra gana prieštaringos. Kai kada jis tariasi atradęs vieną universalų metodą, vienodai efektyvų visuose pažintinės veiklos baruose (įskaitant metafiziką). Pavyzdžiui: „[...] spręsdamas bet kokius mokslo sunkumus, naudojuosi tam tikru metodu“ (MA: 154; taip pat žr. SAM: 119). Komentatoriai taip pat pažymi, esą, oponuodamas aristotelinei tradicijai, Descartes’as kategoriškai atmetė jos nuostatą, kad skirtingi mokslai turi disponuoti skirtingais metodais (Copleston 1994: 70). Tačiau kartais jis teigia nesiūlantį savojo metodo taikyti visuotinai. Pavyzdžiui: „Negalvojau, jog savo metodą galėsiu pritaikyti visiems mokslams. Tai prieštarautų pačiam metodui, kuris reikalauja nuoseklumo“ (SAM: 114; taip pat žr. FP: 229). Natūralu manyti, kad cituotuose fragmentuose tuo pačiu terminu „metodas“ (*methodus*) yra įvardijami skirtingi dalykai. Viena vertus, egzistuoja mokslų metodologija, reikalaujanti sprendžiant konkrečias problemas remtis čia ir dabar aiškiai suvokiamais dalykais kaip samprotavimo atskaitos taškais. Šiuo atveju „aiškiai ir ryškiai suvokiamas“ veikiausia reiškia „akivaizdumu prilygstantis matematinėms aksiomoms“ (žr. SAM: 105). Kita vertus, esama specifinio filosofinio metodo (ar meta-metodo), kuriuo siekiama pagrįsti pačią racionalaus pažinimo galimybę ir kurio esmė – nuožmi abejonė ar, kitaip tariant, hiperkriška laikysena pamatinių epistemologinių postulatų atžvilgiu. Regis, Descartes’ui tai yra būdas ne tik „perkainoti“ tradicines doktrinas, bet ir įvertinti savosios mokslų metodologijos prielaidas – pavyzdžiui, patį *clara et distincta percipio* reikalavimą bei matematikos kaip universalaus modelio iškėlimą (vadinamąjį „panmatematizmą“).

2. Kartezinis ir antikinis skepti­cizmas

Taigi Descartes'o metodines remarkas (veikiausiai nesudarančias rišlios metodologijos) siūlome interpretuoti atskiriant metafizikos ir gamtamokslio lygmenis, nors abu lygmenys dažnai įvardijami tuo pačiu terminu – *philosophia*. Laikantis šios interpretacijos linijos, metafizika yra „pirmoji filosofija“ ta prasme, jog pagrindžia pačią racionalaus pažinimo galimybę. Descartes'o įsitikinimu, absoliučiai patikimas pažinimas esti įgyjamas tik kruopščiai nuvalius storą klaidingų nuomonių sluoksnį, dengiantį kiekvienam žmogui įgimtą *lumen naturale* (ar *lumen naturalis rationis*, kaip tai vadinta viduramžių filosofijoje). Reikalinga kraštutinė sokratinės elenktikos forma – priemonė, primenanti senovės skeptikų *epochē*.

Karteziniam skepticizmui būdingi bent trys esminiai bruožai. Pirma, tai yra *teorinė* laikysena (Williams 2005: 21). Kitaip tariant, absoliutaus tikrumo reikalavimą Descartes'as kelia būtent abstrakčiajam pažinimui. Antai *Filosofijos pradų* pradžioje jis rekomenduoja „laikyti klaidingais ir atmesti dalykus, kuriais galima bent kiek suabejoti“, tačiau čia pat pažymi: „[...] aš nerekomenduoju šį metodą taikyti apskritai, o tik tada, kai imamės stebėti tiesą. Juk visiškai aišku, kad gyvenime labai dažnai esame priversti vadovautis tikrai tikėtinomis nuomonėmis dėl to, kad, tvarkydami savo reikalus, beveik visada turime veikti pirmiau, negu spėjame atsikratyti visų abejonių“ (FP: 229). *Samprotavime* užsimenama apie moralines taisykles – savotiškas „laikinas pastoges“, kurios reikalingos nugriovus senąjį klaidingo pažinimo rūmą, nors jos pačios ir nepasizymi apodiktiniu tikrumu (SAM: 114–115). Antra, Descartes'as pasitelkia

vadinamąjį „sapno argumentą“, siekdamas parodyti, kad *bet koks* juslinis patyrimas, net ir „kataleptinis“, įgytas palankiausiomis sąlygomis, iš principo yra abejotinas (ten pat: 120–121; MA: 166; Dicker 2013: 19). Trečia, Descartes'o manymu, iš principo galima suabejoti ne tik jusliniu patyrimu, bet ir deduktyviuoju mąstymu. Jis pateikia vadinamąjį „piktavalių demono argumentą“, regis, visiškai įtikinamai paliudijantį, kad netgi matematinių procedūrų atveju neturime jokių akivaizdžių subjektyvios minties ir objektyvios tikrovės atitikimo garantijų. „[...] tai iš kur man žinoti, ar dievas manęs nesutvėrė tokio, kad klystu kiekvieną sykį, sudėdamas du ir tris, skaičiuodamas kvadrato kraštines arba sprendamas kokį nors dar lengvesnį uždavinį“ (MA: 167).

Kaip mėgstama sakyti, viskas pažįstama lyginant. Tad ir skeptiškų Descartes'o nuostatų reikšmė geriausia atsiskleidžia tam tikroje istorinėje perspektyvoje – antikinio skepticizmo fone.

Skepticizmo tradicijos ištakos paprastai siejamos su Pironu, pusiau legendiniu personažu antikinėje filosofijos historiografijoje. Kaip manoma, jis gyvenęs IV a. pr. Kr. ir turėjęs savo filosofinę mokyklą. Jos atgimimas datuojamas II–III amžių sandūra ir laikomas daugiausia Seksto Empiriko, taip pat gana miglotos istorinės figūros, nuopelnu. Savo veikaluose jis susistemino pirmtakų pažiūras, tokiu būdu išsaugodamas ir pratęsdamas beveik nutrūkusią tradiciją. Antrąsyk skepticizmas atgimsta jau Descartes'o laikais, daugiausia Montaigne ir Charrono dėka (žr. Popkin 2003: 80).

Senovės graikų kalboje veiksmažodis *skeptomai* reiškia „apžiūrėti“ ar tiesiog „tyrinėti“; iš čia ir kilo terminas *skeptikoi*, taikytas Pirono sekėjams. Diogenas Laertietis rašo: „Skeptikai visą laiką stengėsi

griauti kitų filosofinių mokyklų pagrindus, o patys nieko neteikdavo dogmatiškai. Jie tik nurodydavo ir išdėstydamo kitų tezes, o patys nieko nesprendavo“ (FICH: 117). Kalbėdamas apie filosofinių pažiūrų skirtumus tiesos klausimu, Sekstas Empirikas aiškina, esą nuo seniausių laikų „vienai tvirtino jau suradę tiesą, kiti teigė, jog tiesos negalima surasti, o dar kiti vis ieško“; tretieji ir yra vadinami skeptikais (ten pat: 119). Svarbiausias skeptiko bruožas – susilaikymas nuo sprendimo vienu ar kitu aptariamu klausimu, vadinamasis *epochē*. Tokia laikysena motyvuojama keliais argumentais. Visų pirma, reikalas tas, kad mes tiesiogiai suvokiame (protu ar pojūčiais) tik reiškinius, „daiktus-mums“, o objektyviai realūs dalykai, „daiktai patys savaime“, nėra tiesiogiai prieinami. Antra, reiškiniai-reprezentacijos skiriasi tarpusavyje ir gali būti prieštaringi. Kadangi, trečia, neturime jokio objektyvaus kriterijaus, leidžiančio nustatyti, kuris iš prieštaringų reiškinių atitinka tikrovę, o kuris ją iškreipia, derėtų alternatyvas pripažinti lygiavertėmis ir jokiai iš jų neteikti pirmenybės. Čia aktualu pažymėti, kad net ir reiškinių neprieštaringumas, skeptikų supratimu, nelaikytinas jų absoliutaus teisingumo požymiu (koherentinė tiesos samprata jiems svetima): neprieštaringi reiškiniai esti subjektyviai įtaigūs, bet ne daugiau (žr. ten pat: 117–118). Skeptikai apsiriboja įtaigumo (*pithanotēs*) sąvoka, apibūdinančia natūralią psichologinę reakciją į reiškinius, ir atmeta tiesos sąvoką kaip tuščią konceptą. Jiems neegzistuoja jokia tikrovė anapus reiškinių, jokia tikrovė, priešastingai sukelianti, pagrindžianti ar įprasminanti reiškinius. Taip pat akcentuotina, kad, nubrėždami žmogiškojo pažinimo ribas, jie siekė realizuoti tam tikrą *praktinį* idealą – siekė gyventi „nedogmatiškai“,

„neprisirišus prie nuomonės“ (*adoxastōs*), gyventi vadovaujantis išimtinai reiškiniais, į savo sąmonę neįsileidžiant jokios anapus reiškinių vedančios minties (Burnyeat 1982: 30–31; Burnyeat 2002: 25). Praktinė problema yra ta, kad žmogaus protas iš prigimties linkęs teorizuoti ir sykiu apgalestauti, kad regimieji dalykai vienokiu ar kitokiu atžvilgiu tų abstrakčių teorijų („idealizacijų“) neatitinka. Atmetus visus spekuliatyvius išvedžiojimus, atsispyrus kuo įvairiausių atmainų indoktrinacijoms, reiškiniai praranda tą vertybinį matmenį, kuris sukelia žmogui didžiausią vidinį diskomfortą. Toks požiūris yra būtina dvasinės ramybės, vadinamosios „ataraksijos“ (*ataraxia*), prielaida.

Descartes’as nėra skeptikas pirmine, t. y. antikine, šio žodžio prasme. Teigiama, kad jis ne kovoja prieš skepticizmą (moderniąją jo apraišką), bet pasitelkia jį savo tikslams; esą skeptinę abejonę jis išplėtoja iki kraštutinumo, parodydamas, kad egzistuoja tvirtas pamatas – archimediškas atramos taškas – absoliutaus pažinimo idėjai realizuoti (Williams 2008: 232–233; Smith 2015: 115). Kitaip tariant, jis žengia „neigimo keliu“, *via negativa*, siekdamas tam tikrų pozityvaus turinio tiesų, kurių atmetimas pareikalautų pernelyg didelės kainos, nors galbūt to ir reikalautų griežta abejonės logika. Pasižiūrėkime atidžiau.

Descartes’ui skepticizmas – tai priemonė, kurią verta pasitelkti *kartą* gyvenime, o ne nuolatos jos laikytis (pvz., MA: 164). Jam neramu, kad visa, ko tik yra išmokintas ar savarankiškai išmokęs, tėra tik apgaulė ar saviapgaulė. Kartezinė abejonė nėra kiek neliečia kasdienybės. Čia pabrėžiama nuasmeninto mokslo reforma, sykiu sureikšminama ir galimybė keisti sudaiktintą, stebėtojiškai sąmonei jau priešstatytą pasaulį. Tačiau

Descartes'ui abejonė nesusijusi su jo paties asmenybės, pačios žmogiškosios natūros pokyčiais. Jo abejonė nukreipta ne į vieną ar kitą mokslą ar teoriją, bet į patikimo pažinimo galimybės sąlygas. Jo kritikos šerdis – tai mintis, kad pažinimo galimybės sąlygos mums nėra aiškios, jog mes negalime „pirmojo asmens perspektyvos“ vos panorėję pakeisti nešališka, nesubjektyvia perspektyva („dieviška perspektyva“, *god's-eye-view*) ir nustatyti, kiek mūsų sąmonės turinys atitinka ar atskleidžia objektyvią tikrovę.

Šis aspektas išryškina „sapno argumentu“ bei „piktavaliu demono argumentu“. Iš esmės tai minties eksperimentai, bandymai pasitelkus vaizduotę ir logiką atskleisti visą filosofinės aksiomos, jog tikrovė netapati reiškiniams, potencialą. Descartes'as rašo: „[...] esu priverstas pripažinti, kad iš to, ką seniau laikiau tikru, nėra nieko, kuo galėčiau koku nors būdu suabejoti. Ir tai ne dėl neapdairumo ar lengvapėdiškumo, bet dėl gana pagrįstų ir gerai apgalvotų sumetimų“ (MA: 168). Kas gi tie „gana pagrįsti ir gerai apgalvoti sumetimai“ (*validae et meditatae rationes*)? Radikali abejonė nėra pagrįsta ta prasme, kad remiasi gausia stebėjimų medžiaga. Kartezinė totalinės iliuzijos hipotezė – tai prielaida tolesniam svarstymui, tačiau pati ji neišplaukia iš faktų, nėra empirinis apibendrinimas: retrospektyvoje galime teigti, kad kažkoks pojūtis mus klaidina, tačiau toks tvirtinimas suponuoja esant kitą to paties objekto pojūtį, kurį laikome neklaidingu (Williams 2005: 41–43). Descartes'as remiasi abstrahavimosi nuo konkretaus patyrimo (buvimo-pasaulyje) galimybe. Išties beveik kiekvienas geba bent trumpam atsiriboti nuo kasdienybės ir pamąstyti, kad regimasis pasaulis galbūt tėra tik savotiška

optinė apgaulė, leisti būti užvaldomam šios minties bei pajaušti, ką reiškia egzistencija be jokių episteminių jos tikrumo garantijų. Kaipgi mes galime žinoti, kad iš tikrųjų egzistuojame? Descartes'ą šis klausimas veda tiesiai prie *cogito* akivaizdumo. Antikos skeptikai veikiausia duotų kitoki, paprastesnį, atsakymą: mums derėtų suspenduoti bet kokią sprendimą šiuo klausimu. Klausimai, ar mes tikrai egzistuojame, ar pasaulis tikrai egzistuoja, priklauso tai pačiai kategorijai, kaip ir Pirono dažnai pasitelkiamas pavyzdys – akivaizdžiai beprasmis klausimas, ar žvaigždžių skaičius danguje yra lyginis. Laimingas gyvenimas įmanomas ir be objektyvios tikrovės sampratos ar kažin kokių ypatingų suvokimo teisingumo bei egzistencijos tikrumo garantijų. Pironui ir jo sekėjams regimasis pasaulis – tai itin dinamiška, sudėtinga, į keletą paprastų formuočių nesuvedama sistema. Čia visiškai nesvarbu, kokiais terminais – „tikrovė“, „iliuzija“, „sapnas“ ar pan. – ji įvardijama. Šiaip ar taip, filosofas nėra tik išorinis stebėtojas, priešingai, jis – šios sistemos integrali dalis, nuolatos sąveikaujanti su kitomis dalimis pagal neperprantamus atsitiktinumo dėsnius.

Descartes'as tvirtina nenorėjęs mėgdžioti senosios mokyklos skeptikų, „kurie abejoja, kad abejotų, ir nuduoda visada esą neapsisprendę“ (SAM: 118). Jo paties pozicija yra diametriškai priešinga: „Aš gi, priešingai, visomis jėgomis norėjau rasti tikrumą – atsikratyti linguojančia žeme bei lakiuoju smėliu ir rasti uolą ar molį“ (ten pat). Tai, kad teoriniuose dalykuose *galima* pasiekti tikrumą, faktiškai jam yra radikalios abejonės *nekvestionuojama* prielaida (Williams 1998: 31). Descartes'o minties eksperimentai skirti ne šiai prielaidai įvertinti, bet tiesos kaip atitikimo

ar reprezentacijos sampratos patvarumui patikrinti. Kontrastą tarp kartezinio ir anti-kinio skepticizmo galima paryškinti ir kitomis ne mažiau reikšmingomis detalėmis. Descartes'o mąstysena, galima sakyti, yra solipsistinė – čia visas dėmesys sutelktas ties subjektyviuoju („mano“) žinojimu, ties „pirmojo asmens perspektyva“ (Burnyeat 1982: 33; plg. Husserl 2005: 9). Savo ruožtu klasikinis (antikos) skepticizmas plėtojasi dialogo erdvėje: jam būdingas susitelkimas ties kitų filosofinių mokyklų argumentais, paties požiūrio taškų ir nuomonių įvairovės fakto pripažinimas. Čia joks požiūrio taškas nelaikomas *epistemškai* privilegijuotu – netgi tas, kurį užima patsai skeptikas. Šiuo atveju filosofinis gyvenimas, angažuotas „ataraksijos“ idealui, esti neatsiejamas nuo įvairių diskurso formų, be to, patsai diskursas traktuojamas ne tik kaip medija, tenkinanti prigimtinį poreikį komunikuoti, bet ir kaip būtina terpė pačios skeptinės pozicijos išsikristalizavimui, savitarkuliacijai. Skeptiku tampama laimint intelektualines dvikovas – viešai dekonstruojant ir neutralizuojant vieną ar kitą dogmatizmo atmainą, su kuria susiduriama. Turint tai omenyje, galima sakyti, kad Pironu sekantis skeptikas yra linkęs abejoti viskuo, išskyrus tuo, kas įgalina prasmingą argumentaciją (bent jau konceptualiojo mąstymo galimybe jis tikrai neabejoja; žr. Burnyeat 2002: 35).

O štai Descartes'ui, kol jis taiko radikaliuos abejonės metodą, idėjiniai oponentai iš esmės tėra „piktavaliu demono“ (*genius malignus*) surežisuoto spektaklio dalis. Atlikdamas savo mintinius eksperimentus, jis tikisi rasti tiesą be jokių iš išorės primestų tiesos kriterijų. Tokiu būdu meditacijų *Cogito* atkertamas nuo intersubjektyvios plotmės. Taip prarandama tų eksperimentų rezultatų kritiško įvertinimo galimybė.

Atsakydamas į pastabas dėl *Metafizinių apmąstymų*, Descartes'as pažymi, kad kai kuriems mąstytojams gali atrodyti, jog jie kažką suvokia aiškiai ir ryškiai, nors *iš tikrųjų* taip ir nėra (žr. Williams 2008: 241). Kitaip tariant, vargu ar kiekvienas medituojantis *Cogito* gali būti visiškai tikras, kad jo *cogitatum* tam tikros charakteristikos (būtent – aiškumas ir ryškumas) kažkaip susijusios su objektyvios realybės bruožais, pačiu jos egzistavimu. Atrodo, kad *clara et distincta perceptio*, kaip mąstymo normatyvo (teisingumo kriterijaus), nustatymas suponuoja kažkokias papildomas sąlygas. Antai *Samprotavimas* teikia užuominų, kad čia, be kita ko, svarus patyrimas, *ilgametė dvasinė praktika*: „[...] aš maniau, jog geriausia būtų tęsti tai, ką buvau pasirinkęs, kitaip sakant, nusprendžiau visą gyvenimą lavinti protą ir visomis išgalėmis artėti prie tiesos pažinimo, nė kiek neatsitraukdamas nuo pasirinktojo metodo“ (SAM: 117); „aš treniravausi pagal savo pasirinktą metodą“ (ten pat: 119). Descartes'o laiškuose praplaukia mintis, kad bet koks metodinis tekstas neišvengiamai yra miglotas: mokslinės veiklos maksimos visiškai įsisąmoninamos tik turint pakankamai darbo su mokslinėmis problemomis patirties (Williams 2005: 19). Taigi galbūt sakytina, kad episteminės „aiškumo“ ir „ryškumo“ kategorijos apibūdina ne izoliuotai traktuojamo teiginio (propozicijos) ypatybes, bet jo reikšmę asmeninio patyrimo visumos kontekste. Kartu su Hadot galėtume tvirtinti, jog Descartes'as nieko neįrodinėja įprastine šio žodžio prasme, bet kviečia bendrai meditacijai, parodo, kaip turėtų būti atliekamos kasdienės dvasinės pratybos, kurių siekiamybė – gebėjimas dalykus suvokti *išties* aiškiai ir ryškiai, t. y. *išties* neklaidingai (Hadot 2005: 307–308). Maža

to, jei sutiksime su Descartes'o pastaba, jog gebėjimas tinkamai argumentuoti, daryti teisingas išvadas tiesiogiai priklausomas nuo argumentacijos prielaidų ir jų tarpusavio sąryšio intuityvios pagavos (pvz., PVT: 39; Smith 2015: 103), belieka sutikti, jog pakankamai prityręs mąstytojas sugebės efektyviau apginti savo poziciją nei tasai, kuris, Platono žodžiais tariant, dar nėra „išventintas į filosofijos slėpinius“ (žr. Williams 2008: 241). Deja, visa tai kuo tiesiausiai veda dogmatizmo link: jeigu vadovausimės tokia logika, bet kurie argumentai prieš autoriteto nuomonę gali būti atmetami juos aiškinant dvasinio patyrimo stoka, t. y. apeliuojant į asmenį (*ad hominem*).

Pagrindinis paradoksas, kuris išaiškėja lyginant antikiniį ir kartezinį skepticizmą, yra tas, jog kartezinio skepticizmo tikroji paskirtis – ne griauti, bet *grįsti*. Descartes'o „hiperbolizuotos abejonės“ (*hyperbolicae dubitationes*), kurias *Metafizinių apmąstymų* pabaigoje jis tariasi motyvuotai atmetęs (MA: 225), yra spekuliatyvios minties žingsniai, neišvengiamai vedantys anapus žmogiškojo patyrimo srities, transcendentinio matmens link. Tos abejonės tariamai pasiekia kraštutinę ribą įžvelgus *Cogito, ergo sum* tiesą. Viena vertus, Descartes'as džiaugiasi atradęs mokslų reformai ieškotą archimediškąją atramos tašką, bet, kita vertus, čia pat įvesdamas vadinamąją realią skirtį“ (*distinctio realis*), jis pažymi, kad egzistencija nėra esminė *cogito* savybė (MA: 172–173; Williams 2005: 101–102). Tai reiškia, kad minėtoji įžvalga, nežiūrint viso patoso, neatskleidžia mūsų egzistavimo *būtinumo* – žodžiu, mes galime ne be pagrindo toliau tuo abejoti. Tuomet ir prireikia Dievo idėjos. Taigi kvestionuodamas vienas prielaidas (pirmiausia minties ir tikrovės atitikimo galimybę), Descartes'as

pasirodo teikias pirmumą kitoms, jo paties nekvestionuojamoms prielaidoms.

3. Beprielaidiškumo iliuzija

Husserlis rašo: „Prisiminkime filosofijos kaip visuotinio, iki pat galo apodiktiškai pagrįsto mokslo karteziškosios idėjos radikalumą. Kaip tokia ši idėja būtinai reikalauja absoliutaus universalaus mokslo, kuris savo ruožtu turi užtikrinti sau priėjimą prie absoliutaus beprielaidiškumo srities, o pasiekti šitai jis gali tik susilaikydamas nuo bet kokių nuostatų priėmimo, nuostatų, kurios teiktų pirmenybę tam, kas egzistuoja“ (Husserl 2005: 46). Iš *Karteziškųjų meditacijų* galima suprasti, kad pati filosofijos absoliutaus beprielaidiškumo idėja yra sveikintina, neabejotinai sektina, nors Descartes'ui ir nepavyko šios idėjos sklandžiai realizuoti (žr. ten pat: 31–32). Visgi jo „grynojo tyrimo projektas“ (kaip ir paties Husserlio analogiškas projektas) yra kažkas daugiau nei tiktai nevykęs bandymas, kitaip tariant, tik asmeninė nesėkmė. Veikiau tai yra faktas, liudijantis, kad projektas nebendramatis žmogiškojo proto prigimčiai. Juk mąstymas nėra judesys vakuume. Mintis visada kažką suponuoja, ji visada yra kažko, kas už ją logiškai ar laikiškai pirmiau, sekmuo. „[...] nesame dievai, t. y. niekada, išskyrus galbūt mistinį patyrimą, savo ieškojimo negalime pradėti nuo epistemologinio nulio, be prielaidų“ (Kolakowski 1993: 34). Prielaidų neturinti mintis nėra racionali mums įprasta šio žodžio prasme.

Taigi medituojantis, radikaliai viskuo abejojantis *cogito* neišvengiamai turi kažkuo remtis. Viena vertus, čia svarbios „eksplicitinės“, t. y. aktualiai suvokiamos ir į samprotavimo grandinę sąmoningai įtraukiamos, prielaidos. Kita vertus, ne mažiau reikšmingos yra „implicitinės“,

kitaip tariant, pakankamai neįsisąmonintos ir aiškiai nepasakomos premisos, kurios, pačios likdamos „šešėlyje“, vienai ar kitai apmąstomai idėjai ar minčiai suteikia įtikinamumo. Descartes'o įsitikinimas, kad mokslas yra aukščiausia pažinimo forma, priklauso pirmojo tipo prielaidoms. Čia taip pat priskirtinas ir hierarchinis pažinimo modelis, kuriame išskirtinis vaidmuo priklauso tam tikroms „bazinėms“, į tikrovę neva tiesiogiai „atsiremiančioms“ tiesoms, iš kurių visa kita norima išvesti deduktyviai (tai puikiai atsiskleidžia „mokslių medžio“ metaforoje, kurią randame prancūziškame įvade į *Filosofijos pradus*). Galų gale, pati tiesos sąvoka įgyja konkrečią apibrėžtį tik tam tikrame teoriniame kontekste. Descartes'o įsitikinimu, tiesa yra tai, kas nepriklauso nuo subjektyvios sąmonės, kas, kitaip tariant, esti absoliučiai priklausoma nuo Dievo valios. Antai 1644 metų laiške Meslandui pabrėžiama: „Dievas visiškai laisvas ir nešališkas, tad Jo valioje padaryti taip, kad trikampio trys kampai nebūtų lygūs dviem statiesiems kampams arba kad vienas kitam prieštaraujantys teiginiai būtų vienodai teisingi [...]. Net jeigu Dievas panorėjo nustatyti tam tikras būtinas tiesas, tai dar nereiškia, kad Jam buvo būtina to norėti; mat tai yra skirtingi dalykai – norėti, kad jos būtų būtinos, ir, antra vertus, būtinai ar verčiant būtinybei taip norėti“ (Kor: 235). Čia Descartes'as labai aiškiai skiria subjektyvią būtinybę, t. y. būtinybę „pirmojo asmens perspektyvoje“, ir objektyviąją būtinybę, t. y. būtinybę „transcendentinėje perspektyvoje“. Kas mums atrodo absoliučiai būtina, Aukščiausiajai būtybei tėra tik laisvo pasirinkimo dalykas. Taigi Descartes'as kategoriškai atmeta Akviniečio metafizikos postulata, kad Dievas pajėgus sukurti bet ką, išskyrus tai, kas prieštarauja logikos

dėsniams („daiktų esmes konstituojantiems formaliems principams“); priešingai – Jis gali sukurti bet ką, kas niekaip netelpa į žmogiškojo aiškaus ir ryškaus suvokimo rėmus (Kenny 1979: 17–18; Williams 2005: 92). Taip pat negalima tvirtinti, kad vienokių ar kitokių „amžinų tiesų“ (*vérités éternelles*) aprioriškumas yra pakankama jų absoliutaus neklaidingumo sąlyga. Visos šios nuostatos, *Metafiziniuose apmąstymuose* nepasakomos *explicite*, ir grindžia „piktavalio demono“ hipotezę. Faktiškai *genius malignus* – tai Kūrėjo inversija, pasižyminti visomis Jo galiomis ir tesiskirianti bet kokių moralinių įsipareigojimų savo kūriniškai stoka. Šiaip ar taip, ši inversija yra metafizinio, teologizuojančio proto konstruktas.

Negalima neatkreipti dėmesio į prieštaravimą, link kurio veda Descartes'o radikali abejonė. Viena vertus, jis pažinimo galimybę sieja su *lumen naturalis*, kiekvienam žmogui įgimtomis mąstymo galiomis: kaip sakoma *Samprotavimų* pradžioje, visi žmonės turi sveiką nuovoką, t. y. gebėjimą „spręsti ir atskirti tikra nuo netikra“, bet ne visi moka tuo tinkamai naudotis (SAM: 101). Esą patikimas pažinimas – ne vien autoriteto privilegija. Kita vertus, jei laikysimės „piktavalio demono“ hipotezės ir suabejosime tuo, kad bent matematinių tiesų akivaizdoje žmogus yra pajėgus *savarankiškai* atpažinti tiesą, jeigu rimtai tarsime, kad „klystame kiekvieną sykį, sudėdami du ir tris“, tuomet negalėsime būti tikri, kad neklystame bet kuriuo atveju, kai iš vieno teiginio bandome išvesti kitą teiginį, t. y. mėginame kažką mąstyti diskursyviai. Taip, „piktavalio demono“ hipotezė leidžia „Aš mąstau“, t. y. tam tikrą vidinio patyrimo faktą, nustatyti kaip naujo tipo aksiomą (aristoteliniu požiūriu, singuliarinis ir aposteriorinis teiginys nelaikytinas

aksioma). Tačiau tai neišvengiamai veda atgal prie viduramžiškos epistemologijos, pagrindine neklaidingo pažinimo sąlyga laikantios dieviškąją malonę. Greičiausiai ši doktrina Descartes'ui nebuvo absoliučiai svetima. Jis nesišalina scholastikos, nelaiko jos klausimų iš principo neišsprendžiamomis pseudoproblemomis: „Visada buvau tos nuomonės, kad du klausimai – dievo ir sielos – yra svarbiausi iš visų, kuriuos reikėtų įrodyti, remiantis ne teologijos, bet filosofijos argumentais“ (MA: 143). Descartes'as siekia reformuoti ne tik mokslus, bet ir metafiziką, visa tai sujungdamas į bendrą, vientisą sistemą: jo įsitikinimu, moksliskai nustatytų gamtos dėsnių pastovumas aiškintinas būtent Dievo gerumu (tobulumu) (SAM: 126–127); kitaip tariant, Dievo sąvokos refleksija mums, be kita ko, duoda gamtos vienodumo principą, kuris reikalingas bet kokiai išbaigta mokslinei pasaulėžiūrai. Racionalaus pažinimo galimybės pagrindimas Descartes'ui neišvengiamai yra ir metafizikos – turint omenyje ne tik tam tikrą mąstymo formą, bet ir specifinį konceptualinį turinį – rehabilitacija (Grene 1991: 5). Laikantis šio požiūrio taško, kartezinės filosofijos paradoksai (tarp kurių yra ir mūsų ką tik akcentuotas prieštaravimas) traktuotini ne kaip apmaudūs samprotavimo logikos defektai, bet kaip to meto dvasinėje atmosferoje tvyrojusios įtampos ženklai.

Taigi kalbant apie Descartes'o „implicitines“ prielaidas, pirmiausia turėtina omenyje jo brandžiųjų veikalų teologinė potekstė. Puikus pavyzdys – Descartes'o argumentacija idėjų priešraščių klausimu. Grynojoje sąmonėje atradęs tam tikrų įgimtų idėjų, jis linksta manyti, kad netgi jos negali atsirasti be išorinės priežasties (Williams 2005: 120). Susitelkdamas ties Dievo idėjos kilmės paaiškinimu, jis tvirtina, kad

priežastis (idėjos originalas) turi pasižymėti didesniu realumu nei jos pasekmė (pati idėja kaip atvaizdas), arba pasekmės realumo laipsnis neturįs būti didesnis nei priežasties realumo laipsnis: „Dabar mano proto šviesa akivaizdžiai rodo, kad veikianti ir visuotinė priežastis privalo būti mažų mažiausia tokia pat reali, kaip jos darinys. Juk iš kur, jei ne iš priežasties, vyksmas gali gauti realumą? Ir kaip priežastis teiktų tą realumą, pati jo neturėdama“ (MA: 184). Pagrindinė šio pasažo tezė stulbinamai primena Anselmo Kenterberiečio *Monologione* sakomą postulatą: „Visa, kas egzistuoja kito dėka, menčiau už tai, ko dėka egzistuoja visa kita ir kas viena egzistuoja savaime“ (Anselm of Canterbury 1998: 42). Kaip bet koks daiktas gali įkasti tik sąlytyje su tuo, kas karšta, analogiškai joks daiktas negali egzistuoti, jei neturi realios, egzistuojančios priežasties. Žinoma, tokioje argumentacijoje realumas ar egzistavimas traktuojami kaip įprastiniai predikatai – t. y. priskiriami tai pačiai kategorijai, kaip ir, tarkime, raudonumas ar karštumas. Ypač svarbus akcentas čia yra tas, kad Descartes'as gana lengvabūdiškai teologines (metafizines) nuostatas priežastingumo klausimu perkelia į epistemologijos sritį. Prieš pereidamas prie savosios ontologinio argumento versijos, jis aiškiai pademonstruoja, kiek reikšmingos jo konceptualiniam aparatui yra scholastinės-aristotelinės metafizikos sąvokos: „Juk iš tiesų idėjos, teikiančios substancijas, yra kažkas daugiau ir apima, jei taip galima pasakyti, daugiau objektyvios tikrovės, t. y. geriau atspindi būtį ir tobulybę, negu idėjos, teikiančios modus ir aksidencijas“ (MA: 184). Tai dar viena proga įsitikinti, kad meditacijų *cogito*, nežiūrint jo radikaliai skeptinės laikysenos, neatranda savęs grynuoju pavidalu: jis neišvengiamai įkūnytas

tam tikrose kalbinėse formose, kurioms būdingas už akivaizdumo ribų besitęsiantis semantinis šleifas.

Būtent teologinės aspiracijos veda Descartes'ą tiesiai link to, ką galima, sekant Ryle'ų, vadinti kategorijų klaida (*category mistake*). Idėjos ir jų objektai negraduotini pagal tą pačią skalę (net jei nekvestionuosime viduramžiškos būtybių hierarchijos doktrinos): idėjų reprezentuojamų objektų charakteristikos nėra pačių idėjų charakteristikos; tobulos būtybės idėja pati nėra kažkas tobula. Sakyti, kad Dievo tobulumas kažkaip persiduoda Jo idėjai, tolygu sakyti, jog žmogaus moralinės savybės ar kitos charakteristikos kažkaip persiduoda jo pasakomiems teiginiams. Plėtodamas „pirmojo asmens“ epistemologiją, Descartes'as pernelyg lengvai atsimoja nuo minties, kad galbūt Dievo idėja tėra žmogaus riboto proto kūrybos vaisius (kaip minotauro ar pegaso idėjos). Jei ta idėja priklauso subjektyviam lygmeniui (žmogaus sąmonei, psichikai), ji turi paklusti elementariems to lygmens dėsniams, pagal kuriuos susiformuoja ir pramanytų dalykų idėjos. Tačiau Descartes'as kalba apie idėjų susiformavimą primygtinai remdamasis *reprezentacijos principu* – principu, kuriuo iš esmės neturime pagrindo pasitikėti, kol dar neatmesta visiška abejonė išorinio pasaulio egzistavimu. Tokiu būdu įsisukame į „dingą ratą“, kadangi *Metafizinuose apmąstymuose* išorinio pasaulio egzistavimas grindžiamas išimtinai Dievo idėjos analize ir prielaida, teigiančia jos turinio itin glaudų ryšį su objektyvia tikrove.

Galų gale, šioje kritinėje perspektyvoje įtarimų kelia ir „grynojo tyrimo projekto“ pagrindinis „varomasis“ motyvas – Descartes'o įsitikinimas, kad neverta apsiriboti turimomis abejotinėmis žiniomis ir būtina

visomis išgalėmis siekti *absolutaus pažinimo*. Tikėtina, kad šis siekis atliepia ne tiek Naujųjų laikų pironizmo tendencijas, kiek scholastinį transcendencijos ilgesį: čia nesunku įžvelgti paralelę su viduramžių metafizikos doktrina, anot kurios, realumu ir tobulumu Kūrėjui neprilygstanti kūrinija pasižymi prigimtinio absolutaus realumo ir tobulumo siekiu (Williams 2005: 131–132).

Metas galutinėms išvadoms. Prima, išsiaiškinome, kad karteziniam korpuse akcentuojama metodologinė problematika, tačiau svarbu pažymėti, jog pats metodo terminas vartojamas dviprasmiškai: viena vertus, Descartes'as, vadovaudamasis aksiomatine-dedukcine paradigma, rekomenduoja tam tikrą *mokslinio* atradimo metodą; kita vertus, keldamas sau uždavinį reformuoti ir vienoje sistemoje sujungti skirtingas mokslines disciplinas, jis kalba apie *filosofinį* pagrindimo metodą. Descartes'o įsitikinimu, reformuojamai mokslų sistemai fundamentalius principus gali teikti radikali abejonė metodas, kurio išskirtinis bruožas yra tas, kad jam pačiam esą nereikalingos jokios išankstinės prielaidos, joks kitais būdais įgytas pozityvus turinys. Antra, nors iš pažiūros kartezinė abejonė panaši į antikinį skepticizmą, giliau pažvelgus išryškėja esminiai skirtumai – Descartes'as abejoja teoriniais tikslais, t. y. siekdamas pagrįsti pačią pažinimo galimybę, savo ruožtu Pironas ir jo sekėjai pasitelkia abejonę praktiniais tikslais, be to, neturi jokių išankstinių intencijų dekonstruojant esamas doktrinas sukurti naują, logiškai nepriekaištingą doktriną. Trečia, tarimai radikali abejonė („kraštutinis skepticizmas“) nepaliečia tam tikrą Descartes'o įsitikinimų, kuriais iš principo galima suabejoti. Jis neabejoja koherentiško teorinio pasaulėvaizdžio gali-

mybe ir sykiu pamatiniais principais, kurie užtikrina, laiduoja jo koherenciją. Tuomet, kai pasiryžtama radikaliam suabejoti pojūčių duomenimis bei proto tiesų akivaizdumu, „grynojo tyrimo projekto“ atspirties taškais tampa vienokios ar kitokios teologinio pobūdžio tiesos. Neatsitiktinai *Metafiziniuose apmąstymuose* Descartes'as išsitaria, kad abejodamas viskuo jis tik apsimesdavo

nežinąs savo Kūrėjo (MA: 215). Jis leidžia suprasti, kad radikali abejonės rezultatas, t. y. ieškomi pamatiniai principai, nepivalo radikaliam skirtis nuo to, kas akivaizdu ikifilosofinei sąmonei. Kitaip tariant, kartezinė abejonė veikiausiai nereikalauja radikalių mąstymo pertvarkos, dominuojančios pasaulėžiūros apvertimo „aukštyn kojomis“ ar ko nors panašaus.

LITERATŪRA

- Anselm of Canterbury, 1998. *Monologion*. In: B. Davies, G. R. Evans (eds.), *Anselm of Canterbury: The Major Works*. Oxford: University Press, p. 5–81.
- Burnyeat, M. F., 1982. Idealism and Greek philosophy: What Descartes saw and Berkeley missed. *The Philosophical Review* 91 (1): 3–40.
- Burnyeat, M. F., 2002. Can the sceptic live his scepticism? In: M. Schofield, M. Burnyeat, J. Barnes (eds.), *Doubt and Dogmatism: Studies in Hellenistic Epistemology*. Oxford: Clarendon Press, p. 20–53.
- Copleston, F., 1994. *A History of Philosophy. Volume IV. Modern Philosophy: From Descartes to Leibniz*. New York; London; Toronto; Sydney; Auckland: Image Books.
- Cottingham, J., 1999. *A Descartes Dictionary*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Curley, E. M., 1978. *Descartes Against the Sceptics*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- [PVT] Descartes, R., 1978a. *Proto vadovavimo taisyklės*. Vertė P. Račius. In: R. Ozolas (red.), p. 21–97.
- [SAM] Descartes, R., 1978b. *Samprotavimas apie metodą*. Vertė G. Bartkus. In: R. Ozolas (red.), p. 99–149.
- [MA] Descartes, R., 1978c. *Metafiziniai apmąstymai*. Vertė P. Račius. In: R. Ozolas (red.), p. 151–225.
- [FP] Descartes, R., 1978d. *Filosofijos pradai*. Vertė P. Račius. In: R. Ozolas (red.), p. 227–328.
- [Kor] Descartes, R., 1991. *The Philosophical Writings of Descartes. Volume III: The Correspondence*. Translated by J. Cottingham, R. Stoothoff, D. Murdoch, A. Kenny. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dicker, G., 2013. *Descartes. An Analytical and Historical Introduction*. Oxford: University Press.
- Gaukroger, J. 2002. *Descartes. An Intellectual Biography*. Oxford: Clarendon Press.
- [FICH] Genzelis, B. ir kt. (red.), 1977. *Filosofijos istorijos chrestomatija: Antika*. Vilnius: Mintis.
- Grene, M., 1991. *Descartes among the Scholastics*. The Aquinas Lecture. Milwaukee: Marquette University Press.
- Hadot, P., 2005. *Antikos filosofija – kas tai?* Vertė A. Grigaravičiūtė. Vilnius: Aidai.
- Husserl, E., 2005. *Karteziškosios meditacijos*. Vertė T. Sodeika. Vilnius: Aidai.
- Jaspers, K., 1998. *Filosofijos įvadas*. Vertė A. Šliogeris. Vilnius: Pradai.
- Jolley, N., 2005. The reception of Descartes' philosophy. In: J. Cottingham (ed.), *The Cambridge Companion to Descartes*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 393–423.
- Kenny, A., 1979. *The God of the Philosophers*. Oxford: Clarendon Press.
- Kolakowski, L., 1993. *Metafizinis siaubas*. Vertė A. Jokubaitis. Vilnius: Amžius.
- Newman, L., 2010. Descartes' Epistemology. In: E. N. Zalta (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Internetinė prieiga [žiūrėta 2015 m. kovo 15 d.]: <<http://plato.stanford.edu/archives/fall2010/entries/descartes-epistemology/>>.
- Ozolas, R. (red.), 1978. R. Dekartas. *Rinkiniai raštai*. Vilnius: Mintis.
- Popkin, R. H., 2003. *The History of Scepticism. From Savonarola to Bayle*. Oxford: Oxford University Press.
- Ross, D., 1995. *Aristotle*. With an introduction by John L. Ackrill. London and New York: Routledge.
- Russell, B., 2010. *The Philosophy of Logical Atomism*. London and New York: Routledge.

Saulius, T., 2014. Dekartiškoji epistemologija *Proto vadovavimo taisyklėse. Problemos* 85: 91–105.

Smith, K., 2015. *The Descartes Dictionary*. London; New Delhi; New York; Sydney: Bloomsbury Academic.

Solow, D., 2013. *How to Read and Do Proofs. An Introduction to Mathematical Thought Processes*. New York: John Wiley & Sons.

Williams, B., 2005. *Descartes: The Project of Pure Enquiry*. London and New York: Routledge.

Williams, B., 2008. Descartes' use of skepticism. In: B. Williams (auth.), M. Burnyeat (ed.), *The Sense of the Past: Essays in the History of Philosophy*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, p. 231–245.

Williams, M., 1998. Descartes and the metaphysics of doubt. In: J. Cottingham (ed.), *Descartes*. Oxford: Oxford University Press, p. 28–49.

“RADICAL” DOUBT IN DESCARTES’ PHILOSOPHY

Tomas Saulius

Abstract. Descartes’ corpus is generally considered to be a watershed between scholastic and modern philosophy. According to common opinion, Cartesian method of radical doubt, the one presented and practiced in Descartes’ philosophical works, discloses new horizons to the mind – it allows to reach indubitable certainty from the “first-person-perspective”, without appealing to the unverifiable hypotheses about the relation of the subject of perception to perceptual objects. This paper argues that such an approach to Cartesian philosophy is superficial. The deeper insight reveals both explicit and implicit presuppositions of Descartes, which in the practice of the radical doubt remain unquestionable and, moreover, eventually are established as fundamental principles of worldview or norms of rational thinking.

Keywords: epistemology, method, radical doubt, scepticism, Rene Descartes

Iteikta 2015 m. kovo 19 d.